

УДК 930.25(477) “1944/2014”

Я. С. КАЛАКУРА, М. Г. ЩЕРБАК\*

**70 РОКІВ АРХІВОЗНАВЧІЙ КАФЕДРИ  
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Висвітлено процес зародження та розвитку в Київському університеті архівознавчих, джерелознавчих та історіографічних досліджень, а також 70-річний досвід діяльності кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки з підготовки архівістів.

**Ключові слова:** Археографічна комісія; Київський університет; кафедра архівознавства.

Архівознавство, джерелознавство та інші спеціальні історичні дисципліни мають у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка більш ніж столітню традицію. Зразу ж після заснування у Києві університету серед місцевих любителів історії з'явилася думка про необхідність створення установи, яка б займалася збиранням стародавніх документів. У 1835 р. з ініціативи першого ректора університету Михайла Максимовича було створено “Тимчасовий комітет для пошуку древностей у Києві”. Але без підтримки місцевих властей йому не вдалося налагодити широкомасштабної діяльності. Було створено лише невеликий музей при університеті.

У квітні 1843 р. Київський генерал-губернатор Дмитро Бібіков попросив міністра внутрішніх справ, нумізмата і любителя старовини графа Льва Перовського “испросить Высочайшее разрешение на учреждение в г. Киеве Временной Комиссии для разбора древних актов”. Дозвіл імператора було отримано, і в листопаді того ж року Д. Бібіков доручив відомому збирачу старожитностей Станіславу де Шодуару підібрати людей для роботи в Комісії і провести її перше засідання. На ньому було вирішено організаційні питання. Головою Комісії було обрано

---

\* *Калакура Ярослав Степанович* – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

*Щербак Микола Григорович* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.



Зліва направо стоять: професор М. Палієнко, професор Ю. Сорока, доцент С. Павленко, завідувач кафедри, професор М. Щербак, доцент А. Зубко, асистент Н. Коломієць, старший лаборант А. Данилевич, професор Я. Калакура.

правителя канцелярії, генерал-губернатора М. Писарева, його заступником – С. де Шодуара, редактором філологічних пам'яток – професора М. Максимовича, історичних пам'яток – професора В. Домбровського, юридичних пам'яток – професора М. Іванишева. Технічну роботу мали виконувати чиновники канцелярії генерал-губернатора. Свого приміщення Комісія не мала, то ж розмістили її в найбільшій аудиторії університету – нині ауд. 329. Так у Київському університеті з'явилася установа, яка займалася збиранням, зберіганням, опрацюванням і виданням історичних документів.

З 1845 р. по 1847 р. на посаді художника в Комісії працював Тарас Шевченко, який за її дорученням змальовував історичні місця та пам'ятники не лише у Києві та на Правобережжі, а й на Полтавщині та Чернігівщині.

На першому етапі діяльності Комісії головним її завданням був пошук історичних документів у архівах державних установ, магістратів, монастирів, приватних осіб. Зібрані документи поклали початок утворенню в 1852 р. Київського центрального архіву древніх актів. Потім

документи опрацьовувались членами Комісії та готувалися до друку. У 1845 р. вийшов перший том збірника документів під назвою “Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов...”. У 1846 році вийшов другий том, у 1852 р. – третій, у 1859 р. – четвертий. Із цього року Комісія почала видавати свої збірники під назвою “Архив Юго-Западной России”. Всього було видано 35 томів (1859–1914 рр.). Одночасно видавалися й окремі збірки історичних джерел – “Літописи” С. Величка, Г. Граб’янки, Самовидця та ін.

Основну роботу з опрацювання і підготовки до друку зібраних документів виконували члени Комісії – викладачі та професори університету св. Володимира – В. Антонович, М. Владимирський – Буданов, В. Домбровський, М. Довнар – Запольський, М. Іванишев, В. Іконников, І. Каманін, О. Левицький, М. Максимович та ін.

У 1880 р. при Харківському університеті був створений Історичний архів, до якого почали звозити документи з усього Лівобережжя та Слобожанщини. Для розбирання справ і відбору документів для архівного зберігання в губернських і повітових установах у 1884 р. було створено губернські учені архівні комісії, до роботи в яких залучалися місцеві науковці та красзнавці-любители. Але і в архівах, і в комісіях потрібні були професіонали. Тому неодноразово підіймалося питання про створення в українських губерніях навчального закладу, який готував би архівістів. Представники влади погоджувались, але грошей на його створення не виділяли. Спроби заснувати у Києві приватний вищий навчальний заклад архівно-археологічного профілю у 1909–1916 рр. свідчили про необхідність підготовки кадрів для архівів, бібліотек та музеїв, але зазнавали невдач. І лише у грудні 1917 р. групі київських істориків-ентузіастів (професори М. Василенко, М. Довнар-Запольський, В. Іконников та ін.) вдалося отримати дозвіл на заснування недержавного навчального закладу. У жовтні 1918 р. у новоствореному Київському археологічному інституті розпочалися заняття. Викладачами інституту були відомі знавці архівної справи В. Базилевич, О. Грушевський, В. Модзалевський, В. Міяковський та В. Романовський, який згодом, у 1929 р., видав перший український підручник з архівознавства. Але радянська влада не довіряла старій професурі. Тому після багатьох змін керівників, перепідпорядкувань та реорганізацій у 1924 р. інститут був закритий, а працівників для архівів продовжували готувати на короткострокових курсах. Керівні ж кадри для українських архівів готували у Московському історико-архівному інституті.

Величезної шкоди архівам України завдала війна. Частина документів була знищена, інші розпорошені і вивезені з України. Після визволення території України від німецьких окупантів знову постала гостра потреба в архівістах. 31 серпня 1944 р. Раднарком УРСР видав постанову №1119 “Про заходи до створення документальної бази з іс-

торії України та історії Вітчизняної війни і впорядкуванню архівного господарства УРСР”, на виконання якої Наркомат освіти 29 вересня того ж року видав наказ № 3597 про створення на історичному факультеті Київського державного університету кафедри архівознавства та допоміжних історичних дисциплін. Першим її завідувачем став кандидат історичних наук, начальник науково-видавничого відділу архівного управління НКВС, випускник Московського історико-архівного інституту Ф. П. Шевченко. Він у 1937–1940рр. навчався в аспірантурі вказаного інституту та викладав у ньому, то ж мав певний досвід викладацької роботи. Федір Павлович почав формувати колектив кафедри, розробляти навчальні плани і програми базових дисциплін нової спеціальності. До цієї роботи він залучив тодішнього начальника науково-методичного відділу Архівного управління НКВС, теж випускника Московського історико-архівного інституту В.І.Стрельського, зарахувавши його за сумісництвом старшим викладачем кафедри. В’ячеслав Ілліч теж мав досвід викладацької роботи: у 1937–1941 рр., працюючи директором Миколаївського обласного архіву, за сумісництвом працював завідувачем кафедри історії Миколаївського педагогічного інституту та заступником декана історико-філологічного факультету. Там він підготував кандидатську дисертацію “Історія міста Миколаєва”, яку не встиг захистити, оскільки розпочалася війна. Захист відбувся лише у 1945 році. У тому ж році Ф.П.Шевченко був призначений заступником голови Комісії з історії Великої Вітчизняної війни, але за сумісництвом продовжував працювати доцентом кафедри архівознавства до 1950 р. Кафедру ж очолив В.І.Стрельський, який займав цю посаду до 1982 р.

Крім них, на кафедрі працювали А. Введенський, М. Варшавчик, А. Грінберг, С. Яковлев, теж випускник Московського історико-архівного інституту. Вони викладали профільні дисципліни: “Архівознавство”, “Історія архівної справи в Росії і на Україні”, “Історія архівної справи в Західній Європі”, “Історія установ в Росії і на Україні”, “Археографія”, “Палеографія”, “Допоміжні історичні дисципліни”. Згодом було додано спеціальні курси з геральдики, дипломатики, нумізматики, хронології, введено семінарські заняття.

У 1958 р. В. Стрельський видав монографію “Джерелознавство історії СРСР: період імперіалізму”, яку у травні 1963 р. представив і успішно захистив як дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. У 1965 р. він отримав звання професора. Про високий науковий рівень монографії В. Стрельського свідчить той факт, що в 1962 р. вона була перевидана в Москві російською мовою і використовувалась студентами-істориками усього Радянського Союзу.

У 60-ті роки на кафедру прийшли нові викладачі – доц. О. Долинський, асистенти А. Іваненко та Р. Петренко.

У 1963 р. викладачі кафедри видали навчальний посібник “Допоміжні історичні дисципліни: короткий курс”, у якому розмістили відомі

мости про історію архівної справи в Україні, мережу архівних установ, структуру державного архівного фонду, правила публікації історичних джерел.

У 1968 р. вийшов навчальний посібник В. Стрельського “Теория и методика источниковедения истории СССР”, який отримав схвальні відгуки істориків Києва і Москви. Слід відзначити, що праці вченого були помітними серед інших джерелознавчих досліджень. Переважна більшість тогочасних істориків були істориками партії. Вони вважали, що основними історичними джерелами є праці класиків марксизму-ленінізму, матеріали з’їздів партії і партійних комітетів, спогади старих більшовиків. Професор В. Стрельський пропонував історикам використовувати документи державних установ царської Росії, вважаючи їх надзвичайно інформативними. Цю думку він зумів привити своїм учням, які поглиблювали його дослідження. Аспірант М.Щербак досліджував жандармсько-поліцейські та судово-слідчі документи, А. Іваненко – законодавчі матеріали, А. Зубко – земську статистику, С. Павленко – сатиричну пресу початку ХХ ст. А вже їх аспіранти досліджують документи цензурних установ Російської імперії (В. Юрченко) та радянської цензури (О. Кашуба), українську періодику 1905–1914 рр. (Р. Загорулько), архівні матеріали німецьких окупаційних властей 1941–1943 рр. (Н. Кашеварова). Так у Київському університеті виникла наукова школа професора В. Стрельського, яка продовжує його традиції і нині.

У 1982 р. кафедру очолив доктор історичних наук В. Замлинський, котрий теж був випускником Московського історико-архівного інституту і мав досвід роботи в архівних установах. Період його керівництва кафедрою (1982–1993 рр.) збігається з початком демократизації суспільства, розширенням тематики досліджень та залучення нових видів історичних джерел. То ж основні зусилля викладачів та аспірантів кафедри зосередились на джерелознавчих проблемах, а кафедра у 1987 р. була перейменована на кафедру джерелознавства та архівознавства. У 1995 р. було прийнято рішення уряду про виключення спеціальності “Архівознавство” з номенклатури вищої школи, а замість спеціальності “Архівознавство” запроваджувалась лише спеціалізація. Новому завідувачу кафедри професору Я. Калакурі у другій половині 90-х років довелося прикласти багато зусиль, щоб відновити цю спеціальність. У 1996 р. Вчена рада університету ухвалила рішення про зміну назви кафедри. Запроваджувалась не лише нова назва кафедри – архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, а й відбулась переорієнтація напрямків її роботи з джерелознавчого на архівознавчий. Активізувалась співпраця з архівними установами, була введена архівна практика для усіх студентів історичного факультету. В той же час перед викладачами кафедри постала проблема підготовки нових вітчизняних підручників з архівознавчих дисциплін, адже ті підручники, що були видані в

радянський період у Москві вже не відповідали духові часу, описували архівну систему всього Радянського Союзу, архіви Москви і Ленінграда були перенасичені цитатами з творів класиків марксизму-ленінізму. Було створено авторський колектив під керівництвом професора Я. Калакури, до якого, крім професорів кафедри Я. Калакури та М. Щербака, увійшли працівники архівних установ та науковці УНДІАСД. У 1998 р. було видано підручник “Архівознавство”, в якому висвітлювались історія архівної справи в Україні, архівна система та мережа архівних установ, зарубіжна архівна україніка, класифікація архівних документів та експертиза їх цінності, архівне описування та обліково-охоронна робота архівів. У 2002 р. на прохання інших університетів, де є архівознавчі кафедри, підручник було доопрацьовано і перевидано. Одночасно було видано навчальний посібник “Нариси історії архівної справи в Україні” та хрестоматію з архівознавства. У написанні цього комплексу взяли участь професори кафедри Я. Калакура, І. Войцехівська, М. Щербак та доцент М. Палієнко.

У 1998 р. побачив світ довідник “Джерелознавство історії України” (керівник авторського колективу професор М. Варшавчик), який був рекомендований Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник. У 2002 р. колектив викладачів кафедри – Я. Калакура (керівник), І. Войцехівська, Б. Корольов, С. Павленко та М. Палієнко підготували підручник “Історичне джерелознавство”, який за відгуками рецензентів, відповідає сучасним вимогам стандартів навчальної літератури. У 2013 р. він був доповнений і підготовлений до перевидання. Підсумковий характер цього підручника зумовлюється тим, що він увібрав у себе напрацювання в царині історичного джерелознавства багатьох поколінь українських істориків, як і курс лекцій “Українська історіографія” професора Я. Калакури, що вийшов у 2004 р., який є продовженням історіографічних традицій Київського університету.

Після проголошення незалежності України змінилася тематика наукових досліджень аспірантів і докторантів кафедри. Вони повертають із забуття замовчувані імена архівістів М. Грушевського (асп. І. Шихненко), В. Міяковського (асп. О. Сидорова), В. Романовського (асп. І. Мага); досліджують зарубіжні центри україніки (докторант М. Палієнко) та архівні документи, що надійшли з-за кордону (асп. Т. Боряк, Б. Цимбал), закриті раніше у спецфондах документи царської (асп. В. Юрченко) та радянської цензури (асп. О. Кашуба), інформаційний потенціал особових архівних фондів (асп. О. Косенко).

Дослідженню життя та діяльності професора В. Стрельського присвятила свою дисертацію аспірантка В. Патик.

Очолити у 2003 р. кафедру, професор М. Щербак зосередив її зусилля на підготовці фахівців-архівознавців найвищого рівня. Вже у 2000-х роках захистили докторські дисертації докторанти кафедри



В. Воронін (перший заступник Голови Державної архівної служби України), Ю. Легун (директор Державного архіву Вінницької області), А. Атаманенко, В. Бездрабко, Л. Буряк, П. Губа, С. Дровозюк, І. Мищак, доценти кафедри І. Войцехівська, М. Палієнко та Ю. Сорока, тобто стільки ж, як за попередні 60 років діяльності кафедри. Нині на кафедрі з 7 штатних викладачів – 5 доктори історичних наук, професори та 2 кандидати історичних наук, доценти. З старші лаборанти кафедри (Н. Коломієць, А. Сукало та С. Калініченко), як і майже 20 аспірантів, за останні 10 років захистили кандидатські дисертації.

Колектив кафедри викладає на історичному факультеті основні нормативні та професійно орієнтовані дисципліни: проф. М. Щербак (“Архівознавство”, “Теорія і методика архівної справи”, “Національний архівний фонд України: формування та використання”), проф. Я. Калакура (“Архівна система України”, “Менеджмент в архівній справі”), проф. І. Войцехівська (“Спеціальні історичні дисципліни”), проф. М. Палієнко (“Архівознавство”, “Зарубіжне архівознавство”, “Зарубіжна архівна Україніка”), проф. Ю. Сорока (“Документознавство”, “Діловодство”), доц. А. Зубко (“Геральдика”, “Історична картографія”, “Хронологія, ономастика і сфрагістика в архівній справі”), доц. С. Павленко (“Історичне джерелознавство”, “Методика опрацювання історичних джерел”).

Кафедра активно співпрацює з Державної архівної служби (професор М. Щербак є членом колегії Служби, а професор Я. Калакура – членом Громадської ради Укрдержархіву), Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, з яким проводять спільні конференції та круглі столи, директорами центральних державних і галузевих архівів, де студенти-архівісти проходять практику.

Як бачимо, за свою 70-літню історію кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки нагромадила вагомий досвід науково-дослідної, навчально-методичної та виховної роботи. Через неї пройшли понад 800 студентів, які стали фахівцями з архівознавства та джерелознавства. До того ж кафедра підготувала 20 докторів та 60 кандидатів історичних наук. Серед випускників кафедри: колишній Голова Державного комітету архівів України, доктор історичних наук, член-кореспондент НАНУ Г. Боряк, заступник Голови Державної архівної служби України О. Музичук, директор департаменту організації архівної роботи Державної архівної служби Т. Прись, директор ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного Н. Топішко, кандидат історичних наук С. Лясковська, яка донедавна очолювала ГДА СБУ, заступник директора ЦДІАК України Л. Демченко та багато інших відомих в архівній системі фахівців. І нинішніх наших випускників охоче беруть до себе на роботу архівні установи. Хороші відгуки від керівників архівів ми

отримуємо про роботу наших недавніх студентів А. Демченка, Р. Загорулька, М. Ковтун, Н. Мурашко, С. Урядник, Ю. Чернятинської, В. Юрченко, Д. Ярошенка.

Отже, без перебільшення можна стверджувати, що на кафедрі архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету сформувався потужний колектив архівознавців та джерелознавців, оскільки архівісти – це працівники архівів.

Освещен процесс зарождения и развития в Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко архивоведческих, источниковедческих и историографических исследований, а так же 70-летний опыт деятельности кафедры архивоведения и специальных отраслей исторической науки по подготовке архивистов.

**Ключевые слова:** Археографическая комиссия; Киевский университет; кафедра архивоведения.

The article describes the origin and development of the researches in Source Studies, Archives Studies and Historiography in Kyiv Taras Shevchenko National University, 70-year-old experience of the activity of Chair of Archives Studies and Special Historical Disciplines concerning the preparing the specialists on the archives studies are shown.

**Key words:** Archeography commission; Kyiv University; Chair of Archives Studies.